

ТРАНСФИГУРАТИВНО ПАТУВАЊЕ (ПАТУВАЊЕТО И ГРОБИШТАТА)

Илија Прокопиев

постдипломски студии на Институтот за македонска литература

клучни зборови: патување, гробишта
key words: travel, cemetery

Латинскиот термин *TERRA INCOGNITA*, кој сакам да го искористам независно од темата или повеќе како метафора на темата на семинарскиот труд, со самото значење на двата збора од кои е изграден (*terra* - земја и *incognita* – непозната), оправдано буди низа поттици за размислување.

Терминот го создале картографите, кои биле светски патувачи и истражувачи, а неговата основна примена била да се обележат непознати и неистражени територии или места. Средбата со терминот истовремено била и средба со *другото* или барем создавање на верба дека постои нешто друго, нешто поинакво. Според Алфред Хаит, историјата на примената на терминот истовремено е и историја на не-местото, историја на земји што поради нивната неистраженост се сметале за натприродни или магични.¹ Имагинацијата на луѓето, константно потхранувана од ваквите пејзажи исполнети со мистерија и скриена привлечност, истовремено придонесувала и за нивно опросторување и оформување на просторните погледи на светот.

Во текот на деветнаесеттиот век, со откривањето на сите делови од светот, терминот исчезнал од мапите, а со тоа исчезнало и неговото „*хоризонтално*“ значење, па така *Terra incognita* станува термин што се користи метафорично, за да се опише нешто што не е истражено, онака како што и јас го применувам во овој мој текст.

Верувам дека сега патувањето и гробиштата добиваат логична поврзаност и патувањето сместено во контекст на просторот на гробиштата станува јасно, зашто токму тука се појавува своевиден патувач што повторно се сретнува со „*непозната земја*“.

Според Доменико Нучера, средбата со другиот и со другоста во суштина ја отсликува и целта на патувањето, т.е. мотивот поради кој патувањето и се извршува.² Основните поимања на патувањето како реално и имагинарно

¹ Hiatt, Alfred. *Terra Incognita Mapping the Antipodes before 1600*. Chicago: University Of Chicago Press, 2008.

² Нучера, Доменико. „Патувањето во книжевноста“, во *Компаративна книжевност* (приредил Армандо Њиши) Скопје: Магор, 2006.

се во основата на темата за патувањето преку примерот на гробиштата, но патувањето како патување во неговата буквална смисла е изоставено. Тоа се развива поинаку, а со самото изоставување на буквалноста на патувањето, прашање е колку тоа може да се реализира и во неговата физичка форма или сепак останува чиста имагинација, и тоа само поради карактеристичноста на просторот. И токму поради тоа што погребувањето може да се толкува, односно да се замислува како средба со непозната земја, со не-местото, телесното поместување во него лесно преминува во бестелесност, и предизвикува генерирање на слики, кратки лични искуства и разработка на приказни. Егзистенцијата на патувањето и кризата на физичкото движење поради деликатноста и непознавањето на просторот е и егзистенција на мислата на патникот, која во случајов го мистифицира или го демистифицира просторот, но живавоста на менталното трагање, веројатно, наспроти физичкото, кое се редуцира, поуспешно се реализира. Веројатно е дека просторната имагинација станува активна, а со тоа и просторот станува „подвижен“. Патувањето се полни со прашања, но и покрај тоа што остануваат реторички, патувањето сепак има *простор* во кој може да се изведе. Се создаваат два навидум антиподни света, како што и терминот *terra incognita* на некои карти бил заменет со најразлични змејови, огромни риби и најразлични суштества што пливаат и одат по површината на водата, така и тука се создава имагинарен свет, а патувањето се случува токму на преминот или на работ.

Можеби од таа причина и секој човек или патник е секогаш потајно привлечен од просторот посветен на смртта/гробиштата. Тоа е како потреба за соочување со некаква вистина или бегство од неа, токму преку автентичноста на овој простор. Просторната природа на животот секогаш природно ја сместува смртта веднаш до него, па така секаде каде што има населено место (град, село) или каде што има живот, постои и смрт (гробишта).

ГРОБИШТА

Кога би се фокусираше на едно населено место (на пример, еден град) и би се обиделе да го мапираме, сигурно дека терминот *terra incognita* би можеле природно да го испишеме на работ на градот, на просторот на гробиштата. Тоа е простор што симултано живее со градот и е во постојана „соработка“ со него, но неговата мистериозност не се наоѓа во неистраженоста на географската локација, туку во самата содржина. Пред сè, тоа е пејзаж, тоа е парк, тоа е јавен простор, а истовремено не е ниту едно од нив, но не поради тоа што не ги исполнува критериумите, туку поради тоа што човекот не е способен да го третира еднакво со другите пејзажи, паркови или јавни простори. Секојдневното тука има друг тек, или воопшто нема тек, познатото чувство на ориентација за време и простор, чувството за социјализација и реализација се потполно изместени, напластени или ги нема. Несомнено, гробиштата се друго место во однос на обичните култури или во однос на секојдневното место.³ Според Мишел Фуко, гробиштата претставуваат високохетеротописко место, што значи дека тие се како оние места што се надвор од сите места, иако, сепак, може да се лоцираат, места спротивни на утопијата. Хетерото-

³ Фуко, Мишел. „За другите простори (1967), Хетеротопии“, во *Аспекти на другоста* (приредил и предговор Иван Џепароски) Скопје: Менора, Евро-Балкан Пресс, 2007.

пите почнуваат да функционираат во целост кога луѓето се наоѓаат во еден вид апсолутен прекин со традиционалното време, како што за една индивидуа претставува губењето на животот и започнувањето на онаа привидна вечност, во која таа не престанува да се разложува и да исчезнува.⁴

„По старата навика, сакаше да оди да се смири шетајќи се на гробишта. Најблизу беа гробиштата Монпарнас. Се состоеја само од тесни куќички, од минијатурни капели изградени над секој гроб. Сабина не сфаќаше зошто мртвите сакаат да ги имаат над себе тие имитации на дворци. Гробиштата беа суета претворена во камен.

Наместо по смртта да станат поразумни, жителите на гробиштата беа уште побудали одошто во текот на животот.“

Гробиштата се простор што е опседнат со верувања и со фантазми, во кој чувствата и личните искуства се мешаат. Колку и да звучи парадоксално, историјата на гробиштата истовремено е и историја на животот. Смртта како биолошки акт, при кој еден човек се претвора во посмртни останки и засекогаш исчезнува од површината на земјата и повеќе го нема, е причината за нејзиното табуизирање, а можеби е и причина за модифицирањето на гробиштата во согласност со верувањата на живите.

Човекот веројатно има потреба да го одржува она што му е непознато, она што претставува превртена слика на секојдневното и постојано да го преиспитува, исто онака како што го преиспитува и животот. Тоа, според Фуко, наликува на набљудување на сопствениот лик во огледалото: *„токму поаѓајќи од огледалото јас се откривам како отсутен на место каде што не сум затоа што се гледам себеси онаму“.*⁵

Како што спомнав, формата на гробиштата е несомнено формата на општеството, но истовремено и негова негација, а да се следи историјата и развојот на просторот на гробиштата, на некој начин е и следење на историскиот развој на човекот.

Гробиштата се просторна интервенција, или интервенција во природниот простор, реорганизирање на пејзажите. Тие се менуваат во зависност од религиозните, политичките, културните верувања, од социјалната состојба, но и од топографијата. Па така гробиштата некогаш имале форма на гробници (форма што и денес се појавува), потоа на мавзолеи, катакомби, гробови што биле дел од дворовите и ентериерот на црквите и на куќите, па сè до индивидуализирањето на гробовите и нивното лоцирање на самите рабови од градот. Нивното ширење, со самото тоа што секогаш има повеќе мртви одошто живи, и масовното окупирање на просторот, било причина за создавање на крематориумот, кој во некои земји е неприфатен, како на Балканот и во делови на Италија, па затоа гробовите се прекопуваат, а со тоа гробиштата не се шират, туку се напластуваат и внатрешно се обновуваат. Исто така, на Балканот гробиштата се поставуваат на места каде што има сува земја, рид или покрај пат и името го носат по името на населеното место покрај кое се наоѓаат, како, на пример, Бутел-Бутелско, Буково-Буковски...

⁴ Фуко, Мишел. „За другите простори (1967), Хетеротопии“, во *Аспекти на другоста* (приредил и предговор Иван Џепароски) Скопје: Менора, Евро-Балкан Пресс, 2007

⁵ Фуко, Мишел. „За другите простори (1967), Хетеротопии“, во *Аспекти на другоста* (приредил и предговор Иван Џепароски) Скопје: Менора, Евро-Балкан Пресс, 2007

Во потребата за создавање простор на мртвите, потсвесно се вградени и различните вреднувања на животот. На пример, ако ја погледнеме египетската цивилизација и тоа како во неа се вреднувала смртта преку религиозна архитектура и географија, на која Египќаните и се посветувале во текот на целиот живот, преку изградба на пирамидите и комплексните гробници во Долината на кралевите, веднаш ни се наметнува прашањето како ли би можел да изгледа животот во стар Египет, освен како опседнат со смртта. Или пак, катакомбите, голем подземен простор за погребување на мртвите, кој го создале раните христијани поради тоа што не можеле да си дозволат легално земјиште. Тие проблемот го решиле со копање на комплексни тунели и соби со големина што достигнувала дури и до 15 километри. Можеби, сепак, највлијателниот модел на гробишта е деветнаесеттоковниот или романтичниот. Улицы и авениы, гробници и скулптури, растенија (чемпреси, жални врби), гробишта како музеј/галерија... Таква била сликата за смртта во деветнаесеттиот век, како вечна заспаност или одмор, како форма на заборав, со што се напуштило верувањето во гробиштата како транзиционен стадиум од еден во друг свет. Денес, урбаните гробишта се создаваат со поинаква идеја. Не само што се негува идејата за другиот свет, туку и идејата за една поинаква топографија: вегетативен, енергичен, безвремен свет, кој се наоѓа од другата страна на човековата контрола.⁶

Но во основата на сите форми на погребување или градење на гробишта лежи идејата, односно претставата за она што треба да биде понатаму, што е она што го очекува починатиот. Тоа е сепак некакво верување или убедување преку кое човекот несвесно се испитувал, ги дефинирал своите културолошки аспекти и работел во сферата на архитектонските или естетските форми на имагинарното. Тие форми го обликувале и секојдневниот простор, биле и се користени како модели за создавање на цивилизираниот живот, на архитектурата и на просторот. Последниот пејзаж или просторот на мртвите, секогаш имал голема моќ над човековата имагинација, а со тоа и во оформување на културата и културниот живот.

(заминување) ПАТУВАЊЕТО И ГРОБИШТАТА

Овој текст е основан на премисата дека патувањето се случува на просторот на гробиштата, но прашањето е како и во каква форма.

Според Нучера, италијанскиот глагол – *partire*, кој има слична форма со францускиот и шпанскиот – *partir*, ги има своите корени во латинската именка *pars, partis* што значи дел, одделување, а со тоа овој глагол во себе го содржи дејството на разделба, на одвојување, интегрира значења повеќе својствени за смртта отколку за раѓањето, од каде и што произлегува именката *dipartite* (смрт), но од истиот корен влече потекло и латинскиот глагол *parere*, т.е. италијанскиот *partorire* (пораѓа). Тој се надополнува велејќи дека семантичката двосмисленост што го обгрнува зборот „заминува“ и неговата двојна конотација почеток/крај, раѓање/смрт се решава со основната метафора на патувањето, којашто го има како референца човечкиот живот. Заминувањето значи напуштање на една состојба, во значење на стадиум, за да се премине во

⁶ Worpole, Ken. *Last Landscapes The Architecture of the cemetery in the west*. London: Reaktion books, 2003.

друг. Заминувањето значи оставање зад себе еден дел од себе, за да се тргне во потрага по нов идентитет.⁷

И покрај тоа што ова објаснување е од аспект на еден италијански научник, и ние како славофони тешко можеме да се соживееме со етимолошкото објаснување на зборовите, сепак објаснува еден суштински момент за патувањето и гробиштата. Ако на патувањето му претходи заминување, а заминувањето во себе ја содржи смртта, тогаш и создавањето на живот по смртта или посмртното патување, станува логично. Гробиштата се токму тој простор во кој се случува патувачката криза, место што е полно со емоции и кое патникот/посетителот го претвора во талкач, со самото тоа што тој се среќава со смртта и со помислата дека тој не е поштеден од неа. Местото каде што луѓето го завршуваат своето животно патување, несомнено е не-место, тоа е преминот, огледалото, тоа е онаа земја што ја нарекуваме непозната или почеток на непознатото, гробиштата. Патувањето, кое во својата основа може да биде реално или имагинарно, тука станува измешано. Тука, на не-местото, реалното движење е во криза, а имагинарното продуцира слики, фрагменти од приказни и најразлични лични искуства, а со тоа самото патување ја губи својата вистинска форма, тоа се распаѓа на фрагменти што се поврзуваат без некаков ред. На гробиштата, просторната имагинација, без никаков напор станува активна, па така, тоа не е само место на загуба и тага, туку и место од кое успешно се продолжува животот. Просторот се менува, се „придвижува“, станува опкружен со метафори и со илузии, едноставно, се создаваат два света: еден пред и еден потоа.

*Туку јас останаф онде да чекам, дур' мајка ми дојде
да се од крвта црникава напие. Веднаш ме позна;
тогаш со плачење мене ми прозбори крилатни зборој:
„Како ти, чедо ле мое, си дошло под маглива мрака,
живо бидејќи? Зар мачно е ова да гледаат живи,
зашто во средина големи реки и страшни се струи,
најпрво е Океанот, кој не можеш баш да го прејдеш
пешки одејќи, ако ли немаш лепостроен кораб.
Ил' дури сега од Троја си стигнал, скитајќи се вамо
с'кораб и другари издоста време? Зар не дојде уште
в Итака своја и зар не си ја видел жена си дома?“
Одисеја, Хомер*

Во Хомеровата Одисеја, која е синоним за едно животно патување, царството на мртвите или Адот, се наоѓа од другата страна на западниот хоризонт и претставува специфична географска формација. Тоа е невесело магливо место, опишано преку неуредни парчиња пејзаж како асфоделиски полиња, езера, високолисести дрвја со недостижни сјајни плодови, јаболка, калинки, маслинки, а небото е опишано со темни облаци. До тука се стигало преку големиот океан и неколкуте реки што ја оформувале топографијата на местото.

⁷ Нучера, Доменико. „Патувањето во книжевноста“, во *Компаративна книжевност* (приредил Армандо Њиши) Скопје: Магор, 2006.

Таа неуредност на местото е неуредноста во која се претопуваат мртвите, тие временски се измешани или изедначени и сенишно се појавуваат без ред, а целта за која Одисеј патува тука е за да добие одговор како да се врати дома по долгото талкање по морињата. Воедно, во *Одисеја* е опишана и старогрчката верба во задгробното. Додека, пак, старите Египќани верувале во долго посмртно патување, кое се случувало во неколку етапи. Тие верувале дека единствениот начин за човекот да продолжи да живее по смртта е да биде мумифициран. Патувањето се состоело од ослободување од гревовите во долгиот хол на двете вистини, каде што срцето на мртвиот се ставало на вага и се мерело со пердув и доколку било полесно, мртвиот продолжувал понатаму кон кралството на мртвите, а доколку не, ќе бил проголтаан од демонот Амут.

Во христијанството се појавуваат двете места - Рај и Пекол, а веројатно кога вербата во задгробното патување ќе исчезне, за да не исчезнат и мртвите, патувањето почнува да се одвива кон минатото. Тие се претвораат во сеќавање, во чиста совест, па така живите постојано пробуваат да одговорат на „*нивните желби*“. Но овие верувања, кои не се поврзани само со местата за погребување, туку, како што споменав, биле една од главните причини за оформување на тие места, ги акумулираат времето и просторот и продуцираат нешто што наликува на сон.

Изгубениот ред и просторната безвременост на гробиштата се причина телесната и мисловната состојба на човекот да станат нејасни и да се изгубат во нејасноста на самиот простор, мртвите стануваат еднакви, земјата се менува, а секој човечки елемент станува туѓ. Тука се појавуваат фрагменти од имиња, слики, години, скулптури, трогателни пораки, епитафи, растенија, кои го губат сопствениот идентитет, а истовремено и прават баланс помеѓу *двата света*. Во таа ситуација секој човек посебно се соочува со сопствениот идентитет пред вечно мистериозниот чин на смртта, се соочува со сопствениот танц Макабре

„Секогаш затворената кутија ќе биде пополна од отворената“
(„*Поетика на просторот*“ Гастон Башлар)

Мислата аналогна на Башларовата би била дека тишината е позвучна и од најзвучното место, како што темнината создава најразлични слики. Тишината и неодговорените прашања создаваат безброј одговори. Ова ја потврдува силната имагинација на човекот, која е способна да ги менува, да ги создава и да ги пресоздава работите од околината, а поради тоа и создавањето на друг свет или на друга просторна формација што му припаѓа на посмртниот живот е оправдана. Празното секогаш тежнее кон полнење, па така помислата на смртта како последно била несфатлива. Смртта сфатена како заминување е причина зошто може да се зборува за патувањето, смртта и гробиштата. Двата света се две различни места, а во основата на патувањето е поместувањето од едно место на друго или во контекст на ова патување, поместување од реалната секојдневност на животот во имагинарноста. Гробиштата се простор што ги обликувал колективните сфаќања за смртта и тоа што може да биде понатаму, тоа е простор во кој се трага, простор каде што се случува трансфигурацијата. Таму, разговорот со минатото и со иднината станува природен. Според замисленото, патувањето се случува токму тука, на преминот, тоа треба да е патот што ги поврзува двете места, а патот само по себе е не-место.

Преку археолошките наоди при ископувањата на стари гробници или некрополи, се соочуваме со најразлични парчиња предмети, облека, записи што биле дел од обредот на погребување на мртвите, кој воедно бил и обред за испраќање на покојниот во другиот свет или испраќање на задгробното патување. Во различни религии и култури, различни биле и обредите. Преку верувањата, мислата на живиот, несомнено се преиспитува во просторот; таа ја изразува создадената информација во најразлични форми во животот, особено преку уметноста. Со создавањето слики, записи од посмртните патувања, ритуали, изработката на посебни предмети, се создаваат најразлични аспекти на имагинарните патувања или патувачки документи што овозможуваат зачувување и разбирање на развојот на различните култури, кое, пак, овозможува логично сфаќање на сопствената култура.

НАМЕСТО ПРИСТИГНУВАЊЕ НАМЕСТО КРАЈ НАМЕСТО ВРАЌАЊЕ

Несомнено, создавањето на задгробен живот е создавање на вечност, а тоа, пак, е вечна борба со смртта. Па така секој човек ја има улогата на создавач и придонесува кон доградување не само на колективната слика за светот на мртвите, туку особено за светот на живите. Така се создавале патописи, наративни слики што визуелно го прикажуваат патувањето, најразлични скулптури и прикази на суштества што биле третирали како да му припаѓаат на другиот свет. Народното сфаќање на посмртниот живот било и мотив за создавање голем број уметнички дела. Создавањето на еден имагинарен простор како гробиштата, кој е во постојана релација со другите места, го оформува нашето длабоко чувство за животот и идентитетот, зашто токму тој простор нè потсетува за минливоста на животот, особено на сопствениот. Во оваа тема парадоксот станува клучен, верба во бесмртност, а истовремено и непребол за загубата. Патувањето е еднонасочно, пристигнувањето е крај на патувањето, враќањето се реализира во имагинарниот простор на сонот. Ова мало истражување е сепак истражување на еден аспект на имагинарното патување, зашто средбата со другоста или другиот е средба со самиот себе, со сопствените стравови, идеали и верувања, а гробиштата секогаш ќе бидат еден од тие простори во кои ние ќе ги изразуваме тие наши верувања, место каде што ние самите ќе се сретнеме со нашата сопствена непозната земја.

Додаток:

Создавањето имагинарна слика на светот од другата страна на животот отсекогаш било инспирација во уметноста. Кога веќе зборувам за таквите слики, веднаш ми паѓа на ум можеби највозбудливата - сликата „Островот на мртвите“ од швајцарскиот симболист Арнолд Буклин (1827-1901). Буклин создал неколку верзии на оваа слика во периодот од 1880 до 1886 година. На сите верзии е претставен осамен карпест остров, опкружен со темна вода, во која е претставено пристигнувањето на едно мало веслачко бротче на кое се наоѓаат човек што весла и една женска фигура, облечена во бело, пред која се наоѓа ковчегот на нејзиниот сопруг. Во карпите се издлабени дупки што асоцираат на погребни простории, а во средината на островот се наоѓаат чеппреси. Буклин никогаш не дал детално објаснување на сликата, освен дека тоа е еден негов сон. Сликата била особено популарна кон крајот на деветнаесеттиот и почетокот на дваесеттиот век. Репродукции од сликата посе-

дувале повеќе познати личности, како на пример Фројд, Ленин..., а оригиналната трета верзија на сликата ја поседувал Адолф Хитлер. Сликата била инспирација и за многу книжевни и музички дела. На пример, симфониската поема на Сергеј Рахмањинов „Островот на мртвите“ е инспирирана токму од Буклиновата слика. Денес сите пет верзии се наоѓаат во разни музеи низ светот.

Литература

- Фуко, Мишел. „За другите простори (1967), Хетеротопии“, во *Аспекти на другоста* (приредил и предговор Иван Џепароски) Скопје: Менора, Евро-Балкан Пресс, 2007, 362.
- Worpole, Ken. *Last Landscapes The Architecture of the cemetery in the west*. London: Reaktion books, 2003, 223.
- Нучера, Доменико. „Патувањето во книжевноста“, во *Компаративна книжевност* (приредил Армандо Њиши) Скопје: Магор, 2006.
- Thuleen, Nancy. *Interaction and Reaction in Virgil and Homer*. <http://www.nthuleen.com/papers/L10virgil.html>
- Hiatt, Alfred. *Terra Incognita Mapping the Antipodes before 1600*. Chicago: University Of Chicago Press, 2008, 224
- Кундера, Милан. *Неподносливата леснотија на постоењето*. Скопје: Табернакул, 2006, 387.
- Хомер. *Одисеја*. Скопје: Магор, 2008, 382.
- Башлар, Гастон. *Поетика на просторот*. Скопје: Табернакул, 2002, 325

TRANSFIGURATIVE TRAVELLING - ON THE TRAVELLING AND THE CEMETERIES

Ilija Prokopiev

(Summary)

This text is based on the premise that travelling happens on the cemeteries. The travelling in base can be real or imaginary, but on places like cemeteries it is confusing. The real travelling movement is in crisis and the imaginary one produces images, fragments of stories and evokes different personal experiences. The cemeteries compared to TERRA INCOGNITA always had big influence on the human imagination. Creation of cemeteries in the same time is creation of culture or shaping a cultural life. These are places that have been changing during time according to different believes, into afterlife. Building graves, epitaphs, objects for rituals, drawings, etc. In different times, different cultures have been creating different imaginary traveling inspired by the imagined afterlife that helped in the development of the cultural identity and its continuity